

На запитання, яка найбільша водойма в наших Карпатах, відразу на думку приходить відповідь — озеро Синевир, площа 4—5 гектарів, найбільша глибина 24 метри... І десь на задньому плані крутиться в голові “Тереблянське водосховище”. І правильно крутиться. Адже лише довжина його — понад 10 км, а глибина біля греблі — близько 40 м. Вражає? Справжнє Карпатське море! Проте, на відміну від Синевиру, воно доволі ефемерне. Іноді є, а іноді немає. Як таке можливо і куди, час від часу, серед гір зникає 24 млн. м³ води? І взагалі, звідки серед Карпат така водойма?

Водосховище, яке тепер називають Вільшанським, є греблевою водоймою Теребле-Ріцької ГЕС (рис. 1), черговим дітищем радянської епохи. Ця електростанція відома як чудо людської думки. Ще б пак, перекрити височезною греблею одну гірську ріку й спускати воду в другу! А там крутяться турбіни. Просто як подвиг Геракла з авгієвими стайнями. Будували цю ГЕС у 1949—1955 роках за проектом угорського інженера *Кріжска*. По трубі довжиною в 3,7 км вода з Вільшанського водосховища тече вниз (210 м по вертикалі) й виробляє 23 млн. кВт-годин щорічно!

Тарас Микітчак
канд. біол. наук,
ст. наук. співроб.
відділу популяційної екології
Інституту екології Карпат
НАН України,
м. Львів

*Автор статті — переможець
конкурсу науково-популярних
статей ДФФД України 2015 р.*

Як і його Дніпровські родичі, Вільшанське водосховище посунуло місцеві хати. Для затоплення такої площі довелося, свого часу, виселити хутори Крисове, Бовцар і частину Вільшан. Людей відправили за межі Карпат, бо тут і так місця мало.

Проте, як і більшість технічних чудес, Теребле-Ріцька ГЕС має два боки: хороший і “не дуже”. Якщо потрапите сюди весною чи влітку, відразу збагнете, про що мова. Під’їжджаючи до водосховища з півдня, через село Вільшани, спочатку бачите величну, наче скеля, бетонну греблю. 46 метрів вниз уверх! А за нею відбиває добрячий шмат неба хвилясте плесо. Його північна частина губиться за мальовничими лісами на схилах гір. І все було б дуже красиво, якби не постійна ознака сучасної цивілізації — сміття! Безліч пластикового сміття! Сама гребля інколи тримає біля себе острівець з пляшок і пакетів довжиною близько сотні метрів (рис. 2). І це тільки вершина сміттевого айсбергу. Береги вкриті товстим шаром різного непотребу, на самому плесі то тут, то там, наче плавучий архіпелаг, погойдуються атоли з пластику. Це видовище лягає на вас, наче раптова тінь від снігової хмари в сонячну днину. Затяті любителі купатись, побачивши таке, відразу передумують лізти у воду. Десь посередині водосховища, на березі, облаштовано рекреаційну зону. Для місцевої молоді — своєрідний відпочинок на природі. Декілька альтанок, височезні буки, димок від мангалів стелиться по воді, порожні пляшки летять у воду, й знову навколо купи сміття.

Квітень. Спека. Вдягаю гідрокостюм, планктонний сачок у руки, лізу у воду. Глибина починається відразу. Два метри від берега й вже по груди. Від води йде млосний запах гнилі. Та й кольору вона якогось мутно-зеленого. На двадцять літрів відфільтрованої води знаходжу тільки клопа-гребляка, двох заблуканих циклопів і купку олігохет (такі хробаки, що дуже полюб-

ляють органіку). І це тоді, коли в інших водоймах Закарпаття вже в повному розпалі вирує життя — дафнії, циклопи, жуки, гідри, волохокрильці, одноденки, бокоплави й ще сотні інших істот. Ропух і жаб також не видно, хоча в цей час вони заповнюють для розмноження всі місця, де тільки зблисне вода. Щось не те! Двоє хлопців рибалять. Підходжу, запитую, що ловиться? Кажуть, що нічого, просто так сидять.

Сміття й запах — поверхневий зріз місцевих проб-лем. Гірська Терєбля, окрім пластику, несе сюди тонни намулу, який цілий рік осідає на дно. Під зиму водосховище повністю спускають, і тоді очам відкриваються готові декорації для фантастичного фільму — рівна поверхня коричнево-сірого мулу зі звивистою протокою посередині. Усе це потрібно чистити, бо водосховище замулить по горло за кілька років. Отак і зникає найбільша водойма українських Карпат, щоб весною відродитися талими водами.

жучи ці ріки у весняний період 2014 року з групою гідроекологів, відбирав проби бентосу в Ріці вище скиду вод Вільшанського водосховища й нижче. Висновки не тішать: “Ділянкам ріки нижче діючої ГЕС (середній і нижній створи) притаманне зниження кількості видів водяних безхребетних у 3–4 рази, чисельності — в 10–33 рази, біомаси — в 8–44 рази порівняно з показниками створу вище ГЕС. Значення біотичних індексів вказують, що вода верхнього створу є чистою й дуже чистою, вода нижчих створів — слабо забрудненою чи забрудненою. Очевидною причиною такої деградації річкової екосистеми є скид вод із Вільшанського водосховища”. Уточню тільки, що створ — переріз ріки, обраний для досліджень.

Чому ми говоримо про гірські річки й рівнинні, яка ж тут основна різниця? Звісно, що швидкість течії. У горах за рахунок нахилу вона значно вища, тому й потік перекатами гудить, насичується киснем.

Рис. 1. Схема Терєбле-Ріцької ГЕС і Вільшанського водосховища (<http://kolochava.com/ua/>).

Рис. 2. Гребля Вільшанського водосховища, що потребує уваги екологів. Фото Т. Микітчака

Усе живе, чим харчується риба (волохокрильці, личинки комарів, одноденки та інший водяний дріб'язок), кожного року повинне наново заселяти водойму й намагатись вижити у її мінливих умовах. Екологи в такому випадку кажуть, що екосистема постійно перебуває на піонерній стадії розвитку (вічний початок без стабільного існування).

За легендами річка Терєбля має таку назву, бо через бурхливий гірський характер любила терєбити береги. Та весною нижче греблі вона вже нічого не терєбить, оскільки просто не існує. У колишньому руслі виблискують лише яскраво-зелені, салатні, аквамаринові калюжі. Сама ріка відроджується декілька кілометрів нижче за рахунок своїх приток. Там, у мілководному руслі, — справжній рай для місцевих жаб. Поміж них багато зелених жаб, які не властиві гірським територіям.

Якщо ж самій Терєблі ГЕС щастя не принесло, то її сусідка Ріка, мабуть, стала просто карпатським Дніпром? Щось подібне, особливо за якістю води. Дослід-

віками місцева фауна пристосовувалась до холодної й чистої води. А тут у гірську річку падає величезна водяна маса, настояна на органіці. Каміння вкривається детритом, кисню меншає через процеси гниття. У такому середовищі виживають тільки найтолерантніші види, для яких що гірська річка, що стічна канава, — різниця невелика.

Таким чином, і Терєбля, і Ріка, і їхня матінка-Тиса поплалились за гірське чудо техніки. Та чи насправді все так страшно? Повинні ж бути якісь вирішення проблеми! І вони є! Від рекультивациі водосховища (створення екосистеми, наближеної до природної) до рекультивациі у головах як туристів, так і несвідомої частини місцевих мешканців.

Звідки ж береться стільки сміття? Вище за течією цієї ріки розташовано лише декілька сіл, та їхньої діяльності вистачає для такого забруднення. Плюс — рекреаційна зона національного парку “Синевир” і, звісно, саме славетне озеро. Іде собі турист до озера в спеку, попиває мінералку й тихенько порожню

пляшку — у потік. А через день вона вже погойдується у Вільшанському водосховищі. Та й селяни, чесно кажучи, дивують. Скидати відходи у ріку — давня гірська традиція. Поганий господар просто викидає непотріб у воду, добрий — складає в мішки й кладе на берег. Течія потім забере. Звісно, що не всі так чинять, але ж звідкілясь це сміття береться! Колись у карпатській річці потрапляла органіка, трохи металу й скла, трохи паперу. Усе це ріка переробляла. Тепер до 70 % гірських побутових відходів — пластик! Його матінка-природа не може включити у свої процеси, бо цей матеріал для неї чужий. Для запобігання забруднення побутовими відходами гирло Теремлі перед водосховищем необхідно захистити сучасними сміттєвилловувачами. Трохи дорого, але іншого виходу наразі немає. Окрім варварського способу позбуватись відходів, вище водосховища в руслі Теремлі йде масовий відбір гравію і каміння. За кілька кілометрів заледве знайшов цілу ділянку берега. А такий відбір посиляє униз за течією кубометри каламуті щодня. І знову кінцева точка — Вільшанське водосховище. Так що, справа не так у керівництві Теремлі-Ріцької ГЕС, як у свідомості наших людей.

Знайомі географи, **Ірина Койнова** й **Ігор Рожко**, долучились до цієї проблеми по-своєму. Поки всі галасують про “брудну екологію” в газетах і на телебаченні, вони організували студентів і небайдужих людей та поїхали на Теремлі. Розбивши табір, заходились збирати сміття навколо водосховища. За декілька днів вивезли звідси 100 куб. м пластику, але візуально його кількість від цього не зменшилась!

Що ж каже на це все риба? Водосховище постійно розглядають як рибну базу. Неодноразово сюди заселяли байкальського омуля, сига, коропа, та риба погано приживається. Хіба що час від часу потрапляє на гачок. Більше риби у верхній частині водосховища, де вода частіше оновлюється. А вище за течією, у парку “Синевир”, живуть червонокнижні харіуси, ялець-андруга. Струмкова форель хижакує на перекатах. Колись був і лосось дунайський. Зараз — невідомо. Якщо є, то це унікальна закрита популяція цієї прохідної риби. Та повномасштабні гідроекологічні дослідження давно тут не проводили.

Оскільки береги водосховища належать до національного парку “Синевир”, при нагоді розмовляємо із заступником директора парку з наукової роботи, кандидатом наук **Юрієм Тухом**. Виявляється, що земля навколо належить парку, а от акваторія — ГЕС. Що твориться у її буремних водах — невідомо. Просто так лізти у воду з приладдям для досліджень небажано, адже це стратегічний об’єкт і охороняється стратегічно, зі зброєю. Без науково-обґрунтованого проекту, без державного договору починати щось не варто. Та поки держава має більші клопоти, справа з місця не зсунеться. Щодо риби, то пан Юрій розповів, що здалека бачив, як після спуску води по дні водосховища робітники тягають величезні рибини — “Голову тримає біля пояса, а хвіст волочить по землі”. Що саме тут росте до таких розмірів — важко сказати. Але раптом лосось вижив?

Як же врятувати цю водойму? На мою думку, слід у затоках водосховища зробити кишені-загати, береги яких заселити водяною рослинністю (осоки, вириниця, рдесник та інші види, поширені в Карпатах). Закріплення берегів водосховища — перший крок до його перетворення в звичайну водойму. Під час спуску води, у таких кишнях має залишатись водний прошарок, де зимою зберігатимуться тварини й рослини, які сюди заселились. При весняному затопленні водяна фауна й флора переходитиме у саме водосховище й перероблятиме місцеву органіку. З’явиться харч для риби. Водойма оживе. Тоді полегшено зітхне й Ріка внизу. Тільки з ким почати втілювати такий проект — питання відкрите. Якби це мало виглядати, видно на рис. 3.

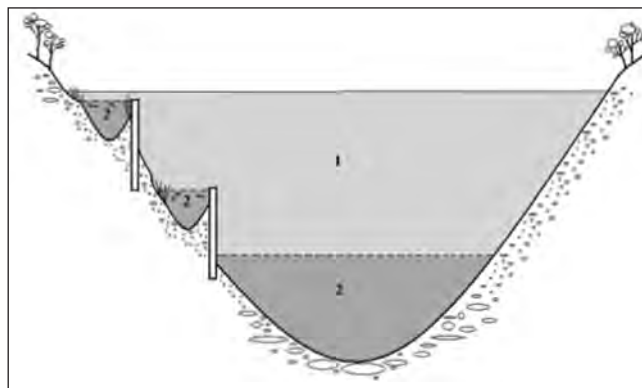

Рис. 2. Схема створення рекультивційних водойм у ложі Вільшанського водосховища:

- 1 — рівень водосховища під час заповнення водою,
2 — рівень водосховища під час спуску води**

Сьогодні в Карпатах з’являються десятки малих ГЕС. Правда, їхні засновники не надто переймаються яскравим прикладом старшої Теремлі-Ріцької сестри. То чи не варто перед “насадженням” ГЕС по всіх Карпатах узяти до уваги проблеми вже наявної? І перший крок тут повинна зробити влада — відмінити загадковий “зелений тариф”, який щороку спонукає ливарів зводити нові й нові бетонні рани впоперек гірських рік. У певних місцях вони можуть навіть поправити екологічну ситуацію карпатських водотоків, та ніхто не збирається робити щось на совість, коли “зеленотарифні” кошти вже за рік почнуть литися в кишеню без “зайвих витрат на екологію”. А як запланують МГЕС з дотриманням екологічних вимог, то відразу почнуться величезний гамір і крики, щоб ними відволікти від побудови інших загат і труб, непродуманих, шкідливих і жорстоких. Загалом, малі й міні-ГЕСи Карпат — це вже інша тема, як і місцеві сміттєзвалища, й, на жаль, не вельми весела.

Маю надію, що і я, і читачі через декілька років зможемо пропливти на човні по Вільшанському плесу, з вітрилом, наповненим гірським вітром, а за бортом плюскатиметься лосось і ялець. І єдине враження, яке викличе така подорож, — захоплення місцевою природою! Унікальна ГЕС повинна мати ще й унікальне водосховище, чисте, з багатою флорою і фауною й багатими людьми навколо, які братимуть гроші з чемних туристів. ■